

не надто переймаються безпекою хлопця і без вагань відправляють його назад на ворожу територію. Андрієві товариші-підпільники у фільмі також нічим не проявляють себе, крім хіба що несхвалення його закоханості в Ніну і підозр у зраді, що, втім, також сюжетно не проявиться.

Хоч фільм має назву «Забуті», йдеться в ньому передусім про людей «зайвих». В умовах окупації вони не можуть знайти собі місця на своїй малій батьківщині і, зрештою, почувуються непотрібними Батьківщині. Цікаво, що, нібито відходячи від одних устояних шаблонів кіно про нинішню війну, «Забуті» не вільні від інших: чого варте саме зображення не активно проукраїнського населення в кращому випадку безмовною масою (вчительки на курсах перекваліфікації), в гіршому – відвертими пристосуванцями чи носіями ідеології «какаяя різниця?», що виживають переважно завдяки колабораціонізму та незаконним оборудкам. У свою чергу, жителів «Великої України» показано в дусі міфологеми «вони всі нас ненавидять, зрадниками вважають», і Київ постає для Ніни та її чоловіка Юрія не дружнішим за Луганськ.

Саме Юрій у фільмі є такою собі квінтесенцією «донбаськості» – людина з темним минулим, неясним теперішнім і непевним майбутнім. Він намагається вижити, але повсюдно програє; є ніби проукраїнськи налаштованим – і явно непогано почуватися при сепаратистській владі (принаймні явно комфортніше, ніж у Києві). Навіть типаж його – кремезний чоловік з грубими рисами обличчя – відповідає шаблонним уявленням про такий собі «антропологічний тип» промислового регіону. Особливо показово є мова персонажа, що передає його схильність до сякої-такої мімікрії і «сидіння на двох стільцях». З дружиною він говорить більш-менш правильно українською, з «колегами» по нелегальних перевезеннях – відвертим суржиком. В обох випадках його мова звучить дещо вимушено – але це, слід гадати, радше гандж фільму, ніж творчий задум. Зрештою, українська звучить штучно й чужорідно – так, ніби текст написано неукраїномовним сценаристом і вкладений в уста неукраїномовного актора. Особливо помітний цей момент у сцені з розвідниками; гаразд, для них це – мова службового спілкування, можливо, справді нерідна. А от носійка українського первня Ніна говорить українською правильно... але це нудна, казенна, насправду «шкільна» українська. А що у фільмі звучить добре? Стара добра російська! Тут і так само «шкільна», офіційна російська керівника курсів перекваліфікації, і грубувате просторіччя Юрієвого оточення, і, головне, – літературна російська Андрія, такого собі безталанного сина Донбасу, – гнучка, вільна і переконлива, зрештою, приємна для вуха. Що є симптоматичним – не для обох мов, а для кіно.

У підсумку «Забуті» справляють неоднозначне враження. Драма на серйозну й актуальну тему, незле відзнята, покликана нагадати про насущні проблеми – але створена значною мірою з позицій «іншого» – і для жителів ОРДЛО, і для України в цілому.

Вона – Донбас.

Жінка з ОРДЛО в ігровому кіно

Анастасія Канівець

Анастасія Ренард у фільмі «Льовайськ-2014. Батальйон "Донбас"». Режисер Іван Тимченко. 2019.

У традиційній системі уявлень жінка нерідко асоціюється із землею. Причому в двох значеннях: із землею (грунтом, життєдайною «землею-матінкою»), і з землею як певною територією, краєм/країною. В умовах війни такий символізм стає особливо актуальним: коли чоловіків розглядають передусім крізь призму придатності до військової служби, жінок сприймають як тих, хто несе основний тягар турботи за дім у найширшому розумінні слова, як найактивнішу частину населення і, нарешті, просто як найчисленнішу його групу. Отже, жінка починає уособлювати населення, а за ним – і територію. Згадаймо поширені народні перекази: іноземне вторгнення, ворог, що захоплює рідний край, – і героїня, яка сміливо вступає в бій з ним, чи ж молитвою/заклинанням ховає-рятує від нього zagrożену місцину. З віками ця схема зазнала неминучих трансформацій, проте загальна ідея – з ким місцева жінка, з тим земля і правда, – лишилася незмінною. Проявилася вона і в кіно про нинішню війну на Донбасі.

Є цей мотив уже в одному з перших ігрових фільмів на тему війни на сході – в «Тримай біля серця» Валерія Шалиги (2017). Пораненого героя, офіцера запасу, що відмовився від мирного життя і вирушив на фронт, підбирає місцева жителька Галина (Любов Остапчук). Військовий, що в бою і затим у полоні втратив знаки розрізнення, ідентифікує себе мовно, на запитання: «Ты кто?» – відповідаючи: «Свій». Жінка переховує пораненого, проте тримати його в себе не може, тож, давши їжу і вказівки щодо дороги, випроваджує. Напряму політичні погляди Галини не вказано (лише з теплоти, з якою вона віддає героєві зброю, і з її означення блокпосту сепаратистів – «Их» – можна здогадатися про її проукраїнські симпатії). Вона презентує непомітний героїзм людей, що в міру своїх скромних сил підтримують «український світ», проте часто просто не мають на те змоги і виступають «мовчазною

більшістю». Достоту земля, пасивна, проте благодійна. Глибше розвинув тему Заза Буадзе у «Позивний “Бандерас”» (2018). У бойовику про пошуки диверсанта серед бійців АТО чимало уваги приділено і стосункам з місцевим населенням. Герой у юності кохав Яну (Іоланта Пилипенко) – нині жінка середнього віку, що має недобру славу через свої стосунки з українськими солдатами. Вона одна з небагатьох у селі не приховує проукраїнських настроїв, тож, коли село займають сепаратисти, сприймає їх як завоювників і опирається домаганням бойовика. Останній тут постає як окупант/гвалтівник, рятує ж жінку «свій», місцевий, щоправда, також ополченець, проте вже розчарований у своїй справі, він розкаюється в мимовільному злочині (розстріляв мирних мешканців у маршрутці) й хоче лише мирного життя. Йому зрештою Яна й дістається. Жінка має дочку, причому ця дівчинка (Соломія Закордонєць) виступає дієвим персонажем і в міру сил допомагає українським військовим. Образ дівчинки має своє символічне навантаження: це – тяглість, запорука того, що край лишатиметься українським і далі. Протиставлені цим жіночим образам просепаратистськи налаштовані жінки. Це вже дещо демонізовані персонажі, немолоді, непривабливі й несприятні. Найпошлюбніші прихильниці «руського міра» у фіналі дістають «заслужену кару», потрапивши під обстріл, що його здійснили росіяни й бойовики як нібито український.

«Гловайськ-2014. Багальйон “Донбас”» (2019) розвиває тему донбаської жінки як союзниці українських військових. За сюжетом, після бою за Гловайськ двоє поранених військових з позивними «Бішут» і «Квентін» ховаються у випадковій квартирі в житловому будинку. Старенька господиня, Надія Петрівна (Алла Лань), хоч автоматично та беззлобно називає українських військових «фашистами» і «карателями», а сепаратистів означає як «наші», надає їм притулок і посильну допомогу (ба більше, за згадкою жінки, вони були не першими, кого вона намагалася врятувати). Її сусідка Світлана (Анастасія Ренард), секретарка коменданта Гловайська, побоюється приходу української влади через свою посаду, проте активно долучається до порятунку. Обидві ідентифікують себе радше з ДНР і насправді не мають чітких ідеологічних позицій; це – мирне населення, головним завданням якого є вижити самим і допомогти вижити тим, хто поряд. Зрештою, і допомогу пораненим вони надають на рівні не ідейному, а радше інстинктивному – так, як надали б її будь-якій пораненій і загнаній людині. Значною мірою на особистісному рівні розгортаються і стосунки героїні з обома силами. Колишній однокласник Світлани, бойовик ДНР, виступає силою деструктивною: через обстріли його загону гинуть цивільні, і серед них спільна знайома; він же, бажаючи покарати Світлану за донесення про це, намагається її згвалтувати (рятує дівчину український військовий «Бішут»). Віддається ж героїня «Квентіну»; таким чином, у дію знову вступає схема окупант/гвалтівник vs «свій»/коханець. Тут також присутній негативний жіночий образ – тітка Світлани (Олена Василенко), також прихильниця «руського міра», що одержує відповідне своїй провині покарання: вона до-

носить у комендатуру на «Бішута» і «Квентіна», в руки ж бойовиків потрапляє її племінниця як переховувачка. З дещо іншого боку підійшла Дарія Онищенко у стрічці «Забуті» (українсько-швейцарська копродукція, 2019). У центрі драми – україномовна вчителька з ОРДЛО, що задихається в тамтешній атмосфері і мріє вирватися на «Велику Україну» (щоправда, не маючи ілюзій щодо останньої). Образ головної героїні¹ сам по собі не є оригінальним: учителька рідної мови, що демонструє свою ідентичність і протиставляє себе окупаційному режиму, дещо нагадує радянські фільми про «Велику Вітчизняну війну». Утім, розроблений він уже в іншому ключі, відповідно до нашого часу. Ніна (Марина Кошкіна) не веде партизанської війни; її опір – негучний: вона вступає з оточенням в суперечки з приводу мови і русифікації школи; при нагоді рятує юнака – українського патріота. Втім, і цього досить, щоб героїня стала небажаною на території «республіки». Тут зв'язок понять «жінка» і «земля/край» рветься; цікаво, що в цьому фільмі останню репрезентує радше сімнадцятирічний Андрій, що через сепаратистів стає сиротою, втрачає дід і йде в підпілля. Він прямо говорить героїні, що не хоче покидати рідне місто. Загалом, проблема «жіночого» як образу у фільмі дістала цікаве візуальне втілення. Починається стрічка сценою розстрілу жіночих скульптур, що покликається на реальні події: після захоплення донецького арт-центру «Ізоляція» бойовики використали скульптури Марії Куликовської як мішені на стрільбищі. Ніна, хоч і вступає чи не центральною фігурою опору, поєднує свою активну світоглядну позицію з роллю пасивної жертви обставин: вона вимушена миритися з обставинами, робити дрібні поступки оточенню, навіть зазнавати сексуального насильства. Щоб урятувати заарештованого за вивішений український прапор Андрія, вона змушена дозволити міліціантам онанувати на себе; то її фактично силою бере власний чоловік. При цьому родинні стосунки героїні в певному сенсі відображають те середовище, в якому вона живе: в ЛНР вона відмовляється заводити дитину як у місці, де немає майбутнього, там же переживає кризу в стосунках з чоловіком і зраджує його з Андрієм; в Києві подружжя знов об'єднується. Третій яскравий жіночий образ – журналістка, що в себе вдома клепає фейкові «новини» для місцевого телебачення. Її зіграла Марія Куликовська, яка спробувала показати журналістку «без маніпуляцій та осуду», – і на тлі інших негативних жіночих образів цей дійсно виглядає порівняно симпатичним, хоч і його втілено не без елементів гротеску.

Під відповідним кутом можна розглянути і галерею жінок «Донбасу» Сергія Лозниці (2018). Найперше запам'ятовується він образами монструозними: загризовані «місцеві жительки», що розповідають про обстріли «київською хунтою» житлових кварталів; моторошна де-

¹ Наголосимо: тут ідеться про не головний жіночий образ, а в цілому головний образ фільму. До речі, вперше в українському повнометражному ігровому фільмі про нинішню війну... якщо не рахувати відзняту в ЛНР «Ополченочку», що її формально також можна зарахувати до українського кінематографу.

енерівська наречена, яка виглядає майже казковою велеткою-людоджеркою поруч зі своїм миршавим нареченим; медсестра-коханка лікаря, бездумний і безжурний кусень жіночої плоти. І, звісно, «валькірія Новоросії» – жаска жінка у військовій формі, що говорить сумішню грубих уривчастих фраз і лозунгів, присоромлюючи чоловіків-пасажирів випадкового автобуса за небажання приєднатися до лав «оборонців» ОРДЛО. Спорідненість підкреслено вже на візуальному рівні: ці дебелі, грубі, вульгарні жінки ніби належать до одного, особливого «соціально-антропологічного» типу; в якому, до речі, можна побачити пародію на образ «пишно україньської молодиці»... чи темний його бік. Не обійшлося і без облич «буденного зла» – звичайних жінок із натовпу, що знущується над полоненим; і важко тут розрізнити межу між насолодою від своєї маленької тимчасової влади – і по-своєму праведним гнівом (адже дехто з них у ході війни втратив близьких чи знайомих). Трохи відмінною, а проте особливо показовою в контексті інших фільмів виглядає постать представниці нової місцевої верхівки: жінка молода й приваблива (хоч і в дещо крикливому вбранні, що його в прямому сенсі блиск контрастує зі злидненим оточенням) намагається забрати матір з притулку-бомбосховища. Більш-менш лагідні вмовляння незабаром переходять у крик і брудну лайку, коли жінка бачить вперту мовчазну незгоду матері, яка тут, власне, і особливе постраждале від війни населення і територію в цілому. Матір-«Донбас» не приймає дочку-«Новоросію» – той підтекст, що його можна зчитати з цієї цілком побутової сценки. Важливим моментом тут є, що демонізовані жіночі образи репрезентують саме світ ОРДЛО, а не Донбасу і в цілому українського сходу. Як влучно зауважив журналіст Сергій Стуканов: «Лозниця узагалі-то мав на увазі “адептів “руського міра” де б вони не були”, а не “жителів Донбасу”»². На це недвозначно натякає і сценка у міськраді, локація якої означена водночас максимально обтічно і ємно – «провінційне українське місто». Головні її дійові особи – журналістка, що за наклеп вилила на міського голову відерце багнюки просто в залі засідань, і дружина й за сумісництвом соратниця останнього – за духом (та й за зовнішністю) вельми близькі до згаданого вище «ордловського», точніше, «руськомирного» типу. Що знову ж таки нагадує-застерігає: тип цей порядку не географічного, а психологічного й етичного, просто в умовах «руського міра» він може проявити себе уповні.

До символізації жіночих образів тяжіють і стрічки протилежної сторони. Так, у ЛНР було створено фільм «Ополченочка» (2019, реж. Олексій Козлов), у центрі якого – жіночий екіпаж танку «народної міліції ЛНР». Ідеологічний посыл його прозорий: мобілізація всього здатного взятися за зброю населення, і окремо – психологічна дія на чоловіків: мовляв, якщо жінки йдуть на війну, їм тим більше ганебно ухилитися від участі. Характерний тут діалог із доступного в мережі Інтернет трейлеру: «Це проклята зем-

ля!» – говорить чоловік із нерішучим, прибитим виглядом. І дістає різку відповідь жінки: «Це наша земля!». Іншими словами, коли чоловіки виказують легкодухість, хто, як не жінка, зможе врятувати Вітчизну? В іншому трейлері цю персонажку можна побачити вже серед героїчних танкісток. Тут важко не помітити деградацію радянського мотиву «вона захищає Батьківщину», де «вона» в певному сенсі цю Батьківщину і репрезентує. До речі, три танкістки за своїми родинними статусами – мати і дружина, сестра, наречена – постають утіленням «жіноцтва» загалом.

Російський режисер Ренат Давлетьяров у фільмі «Донбас. Окраїна» (2019) підходить до справи трохи інакше. Дія розгортається в околицях Мар'їнки, де в підвалі рятуються від обстрілів (мабуть, зайве вказувати, що з боку ЗСУ) люди різних переконань і навіть різних сторін. Пропаганда тут дещо тонша: стрічка показує, що і з українського боку є хороші люди, навіть солдати, просто їм потрібно донести «правду». Немає у фільмі й негативних жіночих персонажів. Серед мешканок підвалу – чотири жінки: Тетяна, що симпатизує сепаратистам; Анна Василівна, втілення терплячості й мудрості старшого покоління, що не виявляє політичних поглядів, але резюмує ситуацію словами: «Зараз – це не війна. Це безсоромність якась»; Оксана, також з Донбасу, має проукраїнські погляди; Наталя, волонтерка з Києва, яку товариші покинули під час обстрілу (серед них був і її хлопець, що також має ідеологічний підтекст: українці не захищають своїх жінок). Мешканців підвалу бере під опіку ополченець Анатолій; і до нього представниці проукраїнського Донбасу Оксана й «Великої України» Наталя незабаром починають виявляти довіру й ледь замасковану симпатію. До любові справа не доходить – чи то через певну ідеологічну непевність такого ходу, чи тому, що тепло турботи ополченця має однаково охоплювати всіх – проте для закріплення маскулінного первня за сепаратистами і фемінного – за населенням і цього достатньо («мужність», точніше, «чоловічість» героя підкреслює і підбір інших чоловічих типажів: юний недосвідчений солдат, хлопчик, немолодий інтелігент). Зрештою, найактивніший жіночий персонаж – Оксана – загине (причому рятуючи інших від українських військових), інших вивезуть в Росію як на безпечну територію. Про зміну ідеологічних поглядів обох жінок у фільмі прямо не сказано, проте цього, зрештою, й не треба: адже з українського боку, як показано, до них приходять лише зрада і смерть. У фіналі показано «щасливе возз'єднання» українців із Росією; цікаво при цьому, що гине не лише «український Донбас» – Оксана, а й «ДНР» – Анатолій.

Словом, архетипні образи, цей простий і дієвий інструмент донесення інформації, продовжують панувати і в патріотичному, і/чи в пропагандистському кіно. Жінка як образ населення окупованих територій займає помітне місце. І, хоч серед жіночих персонажів чимало негативних, у центрі все ж образ жінки «справжнього» Донбасу, привабливої і доброї, що, хоч і може дати ввести себе в оману чи безсило спостерігати за діями окупанта-насилника, все ж з готовністю приймає «своїх» – представників української сторони.

² Стуканов Сергій. 9 тез про фільм «Донбас» Сергія Лозниці // <https://lifepravda.com.ua/columns/2018/10/24/233777/>